

O NEKIM PROBLEMIMA NAŠIH ARHIVSKIH USTANOVA

Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije održao je od 15.—17. V. 1958 svoju treću redovnu skupštinu na Ohridu. Pored izvještaja o radu Saveza kroz protekle dvije godine, dnevni red skupštine obuhvatio je i tri referata, u kojima su, izuzevši prvi prigodni referat posvećen obljetnici bitke na Sutjesci, iznesena neka osnovna i aktualna pitanja arhivske službe i rada arhivskih ustanova u našoj zemlji.

Mi ćemo ukazati samo na dva problema od posebnog interesa za historičare i sve one koji su zainteresirani na organizacionim pitanjima naše historijske nauke, s obzirom na to, da se radi o problemima organiziranog naučnog rada na jednom određenom sektoru našega kulturnog života i o unapređenju historijskih istraživanja, pri čemu ne mogu ni arhivske ustanove ostati po strani. Jedva je potrebno reći, da i naši arhivi moraju biti obuhvaćeni općim planom organiziranog i sistematskog naučnog rada na pojedinim zadacima naše historiografije.

Sergije Vilfan, direktor Mestnog arhiva u Ljubljani, u svom referatu o »Položaju i ulozi arhiva u socijalističkoj Jugoslaviji«, tretira među ostalim karakter naših arhivskih ustanova, pitanje, koje nije samo od teoretskog značenja, nego ima također i praktičnu važnost, budući da karakter ustanove određuje njezin položaj i ulogu u općem društvenom sistemu. To je pitanje bilo i predmet rasprave na konferenciji »Kruglog stola arhiva« (Table ronde d'Archives) održanoj u Zagrebu u sviborupravne ustanove — pri čemu je većina zastupala mišljenje, da su arhivi naučne, a nju 1957. U okviru dileme izražena su dva oprečna gledišta: arhivi kao naučne ili ne upravne ustanove, premda nije osporeno, da oni imaju također veliku važnost i za upravu. Kao osnovna argumentacija za takav stav služi činjenica, da arhivi čuvaju izvornu građu za historiju i da se pri arhivskoj obradi građe pridržavaju izvjesnih naučnih principa. Ova podvojenost mišljenja postoji i među našim arhivistima, što je došlo do izražaja i na skupštini u Ohridu. Međutim, referent je ukazao na razloge, zašto i jedno i drugo ekstremno gledište treba otkloniti, a pogotovu se treba boriti protiv prevelikog isticanja naučnosti arhivskih ustanova. To utoliko više, što je očito, da mogućnosti za naučni rad u našim arhivima nisu dosada bile iskorištene u tolikom razmjerima, da bi se moglo reći, da su one zaista vršile poslove naučnih ustanova. Izrazito naučni karakter rada u arhivu ima neosporno publiciranje arhivske građe i pisanje rasprava. Arhivi su za historiju, s obzirom na njihov sadržaj, svakako glavna središta iako nisu jedina. Stoga je historija kao nauka prvenstveno zainteresirana na objavljivanju građe. Anketa je pokazala, da 2/3 naših arhivskih ustanova ima ambicija, da objavljuje arhivsku građu; neke od njih imaju, štoviše, i posebno odjeljenje odn. posebnog referenta za izdavanje građe. No od plana do njihove realizacije sigurno je daleko. Ista anketa ukazala je također na tendenciju, da arhivi rade na izučavanju historije, prvenstveno lokalne i nacionalne, a nitko ne može osporiti, da na proučavanje historije uprave treba da postane bitni dio rada velikih arhiva, jer su rezultati s toga područja osnovni preduvjeti za obavljanje stručnog rada u arhivu. Tek 12% anketiranih ustanova nema nikakva interesa za bilo koju granu historije. No treba reći, da su to sve više želje, negoli stvarnost. Ima još jedan momenat, u kojem se očituje naučni rad arhivskih ustanova. Arhivi su u prvom redu pozvani, da razvijaju arhivistiku kao pomoćnu historijsku disciplinu, temeljeći je na praktičnim iskustvima. Doduše, naučna se obrada arhivske metodologije u okviru arhivistike može obavljati na sveučilišnim katedrama, no, izuzevši momente povezanosti s praktičnim radom, arhivistiku ipak treba razlikovati od ostalih pomoćnih nauka, jer su ove mnogo manje vezane na današnju fizionomiju naših arhiva. Najzad, ni pri arhivističkoj obradi dokumentarnog materijala ne mogu se postaviti oštre granice između stručnog i naučnog rada, pa iako valja priznati, da u većini slučajeva prevladava momenat stručnosti, kvalitativno ipak odlučuje katkada manji dio naučnog rada. Ne samo izrada inventara i različitih pomoćnih sredstava, nego često i samo sređivanje sadrži u sebi elemente historijskog rada, pri čemu se ne misli samo na primjenu određenih teoretskih principa, nego i na prave historijske analize, bez kojih ne bi bilo moguće s uspjehom izvesti sve radnje potrebne da se neki arhivski fond dovede u stanje, kad ga se može predati naučnom iskorištavanju.

Pri ocjeni navedenih tendencija treba voditi računa o stvarnim mogućnostima u današnjem času. Osim sredenosti fondova treba svakako imati na umu sposobnosti i spremu arhivskih službenika, koji danas rade u arhivima. Česta je pojava, da na radnom mjestu u arhivskim ustanovama reflektiraju ljudi s naučnim aspiracijama. Prije svega, oni koji rukovode stručnim radom u arhivima, treba da dobro poznaju potrebe historijske nauke, pa je stoga najsvrsishodnije, da na takva mjesta postavljamo ljude, koji se sami bave naučnim radom. Međutim, potrebno je da brojčani odnos između tih službenika i stručnog personala bude u pravilnom razmjeru, tako da se naučni radnik u arhivu ne bi izolirao od stručnog rada ustanove u neke sfere svoga interesa, nego naprotiv, da bude odlučujući član u tom radu. Dakako da treba voditi računa o subjektivnom faktoru, o sposobnosti i stručnoj spremi arhivskih službenika za naučni rad. O tome nam mogu barem donekle pružiti stvarnu sliku podaci o specijalizaciji službenika u našim arhivima. Ako neki arhiv navodi da nema službenika specijaliziranih za jednu ili više grana historije, onda to uglavnom znači, da još ne može misliti na ozbiljan naučni rad, jer danas nije moguće da netko bude istraživač za sva razdoblja i za sve grane historije (to međutim nikako ne znači, da ta ustanova ne može biti vrlo dobra stručna ustanova). Ako se smijemo pouzdati u podatke, danas oko 40% arhivskih ustanova raspolaže bar donekle sa specijaliziranim kadrom za naučni rad. Procenat arhivista sa specijalizacijom u odnosu na ukupni broj arhivista bio bi dakako mnogo niži. Pretežna većina arhivista-historičara orijentirana je na historju XIX. i XX. st., 27% na XVI. do XVIII. st. a tek 7,5 na Srednji vijek. Po strukama dolazi na prvo mjesto radnički pokret, zatim arhivistika i kulturna historija. Ali se iz odgovora razabire da je pitanje specijalizacije zahvaćeno veoma široko i da bi se broj specijalista znatno smanjio, kad bi postavili pitanja sa strogo određenim kriterijem (štampane rasprave, njihov opseg, nove teze ili metode, upotreba kritičkog aparata i sl.). Iz toga razloga treba u tom pogledu biti veoma skeptičan, pa se detaljni podaci, iako i oni mogu biti zanimljivi, ovdje ne navode. Pritom se pokazalo, da se specijalizacija naših stručnjaka u arhivima ne poklapa u dovoljnoj mjeri s potrebama arhivske službe, da se arhivi u tom pogledu razvijaju u pravcu nekih općenitih historijskih instituta i da se historijski rad u njima udaljuje od obrađivanja fondova u obradu općih historijskih pitanja. On nije u skladu s arhivskim fondom ustanove; naš arhivist bavi se historijom kao jedan među historičarima, a ne kao arhivist u prvom redu. Ako bi ta tendencija zauzela širi obim, ona bi mogla postati štetna za rad u arhivima. Naučni rad u arhivima bez sumnje postoji, ali se on odvija u vrlo različitim oblicima, uvjetima, pravcima i intenzitetu — a i to ne u svim arhivima. Pa i tamo gdje ga ima, može se pitati, da li uvijek postoje svi potrebni uvjeti i da li efekat rada odgovara ulozenim naporima i sredstvima. Posve je sigurno, da određenog sistema i plana nema, pa se u pravilu događa, da mnogi arhivski službenici s visokom stručnom spremom ne rade na građi kao arhivisti, već kao istraživači, i često u tom pogledu nemaju nikakvih obaveza prema svojoj ustanovi. A pitanje, koje se postavlja, zapravo glasi: koju funkciju i ulogu u našoj historijskoj nauci treba da zauzmu naše arhivske ustanove? Prema tome, radi se o koordinaciji rada u arhivima i same historijske nauke. Jer arhivi nisu samo sakupljači i sređivači niti svoje vrste servisi; oni neminovno treba da izvrše izvjesne zadatke, da bi mogli zadovoljiti potrebe suvremene historiografije, te je stoga nužno da se i oni uključe u organizaciju naučnog rada na rješavanju različitih pitanja naše historijske nauke. Referent je samo nabacio ovaj problem, istakavši da u tom pogledu danas ne postoji koordinacija niti među samim arhivskim ustanovama i priznavši da nema niti određene linije u pitanju solucije za taj kompleksni problem, o čemu uostalom, postoje i međusobno različita, pa i oprečna mišljenja. Moramo, nažalost, kazati, da napose u Hrvatskoj ne postoji nikakva suradnja između historičara i arhiva, ili da je ona, ukoliko je ima, upravo neznatna. Upravo historičari u Hrvatskoj pokazuju najmanje interesa za arhive i njihove probleme, pa se onda ne treba čuditi, što naša službena historijska nauka nije bila ni na Ohridu zastupljena. Možda je tome krivnja, što su se naši arhivi ispunili ovih posljednjih godina recentnom građom, najvećim dijelom nesređenom i opterećenom golemim balastom, i prema tome nepristupačnom naučnom istraživanju, a i štampa je u izvjesnoj mjeri umanjila vrijednost pisanog materijala, koji se stvara u registraturama suvremenih kancelarija. Ali su pregledavanja modernih fondova pokazala, da i oni sadrže mnoštvo dragocjenih podataka za najnovije razdoblje naše

prošlosti, pa bi stoga interes i historičara u Hrvatskoj za probleme arhiva morao biti daleko veći, nego što u stvari jest, jer se problemi arhiva postavljaju danas mnogo šire, nego što je to ikada u prošlosti bilo, kada zapravo problem i nije postojao. Danas arhivi moraju, zbog masovne proizvodnje pisane građe, gledati daleko u budućnost, ako žele za buduće generacije spasiti izvore, iz kojih historijska nauka crpi svoje glavne snage. Prema tome, historija mora da bude prvenstveno zainteresirana za rad arhiva i njihove probleme.

Arhivske ustanove mogu također mnogo učiniti za unapređenje kako visokoškolske, tako i srednjoškolske nastave historije. Suvremena historijska nastava mora biti očigledna, zorna, a to može postati ponajprije kroz dokumenta. Interpretaciji historijskog gradiva mnogo bi se pomoglo, kad bi se pripremilo niz zbirke po određenim temama u obliku fotokopija, a to bi se moglo postići, kad bi se uspostavila suradnja između arhiva i historijskih društava odn. nastavnika historije, u prvom redu na univerezitetima. Koristan doprinos arhiva u istom smislu predstavljale bi također dobro organizirane i dobro postavljene tematske izložbe s kraćim objašnjenjima i tumačenjima uz aktivno sudjelovanje nastavnika historije.

U zaključku svojih izlaganja o tom pitanju, Vilfan konstatira, da arhivi nisu niti prema stvarnom stanju niti prema svom pravnom položaju u smislu zakona i naučne ustanove, ali bi svakako bilo pogrešno, kada bi se arhivima načelno negiralo svako pravo na naučni rad i sudjelovanje u tom radu, dakako pod uvjetom discipline i koordinacije. Uostalom, zakonodavac ne daje naučnim zavodima monopol naučnog rada niti brani naučni rad van tih zavoda. Taj samo ne može biti glavni prvenstveni sadržaj rada ustanove, koja ne uživa pravni status naučnog zavoda.

Već nekoliko posljednjih godina, naročito na širim skupovima arhivista i historičara, pokreće se kod nas pitanje planskog i naučno metodičkog objavljivanja dokumenata. To u stvari i nije novo pitanje, jer su ga i prije prošlog rata pokretale i na određen način rješavale naše naučne ustanove, u prvom redu Jugoslavenska akademija u Zagrebu i Srpska akademija nauka u Beogradu. Međutim, danas se osjeća potreba, da se ono postavi na široj osnovi i kompleksnije, s tim da se utvrde jedinstvene metode za izdavanje svih vrsta izvora, da se jednim općim perspektivnim planom predvidi, koji će se izvori izdavati kojim redom, te da se osiguraju materijalna sredstva u tu svrhu. Na ta osnovna načela i organizaciju objavljivanja historijskih dokumenata odnosi se referat druga Ediba Hasanaagića, direktora Državnog arhiva NR Srbije u Beogradu. Izvršni odbor Saveza društava arhivskih radnika Jugoslavije i Saveza društava historičara Jugoslavije proveli su prethodno anketu, postavivši četiri osnovna pitanja: 1. koje bi dokumente ubuduće trebalo prvenstveno izdavati s obzirom na potrebe historijske nauke; 2. kakvo je mišljenje u pogledu metoda izdavanja arhivskih dokumenata; 3. tko da obrađuje građu i na koji bi se način mogla uspostaviti koordinacija rada između zainteresiranih ustanova i organizacija u tom pogledu; 4. što treba poduzeti s obzirom na istraživanje arhivske građe u inozemnim arhivima. Odgovore su dali gotovo svi arhivi, a od naučnih ustanova u Hrvatskoj Institut JAZU u Zagrebu. Anketa je pokazala, da kritičko izdavanje arhivske građe predstavlja prijeku potrebu za našu historijsku nauku, pored toga što već postoje kritička izdanja arhivske građe i što su neke naučne ustanove imale svoj utvrđeni plan izdavanja, koga se u praksi nisu uvijek pridržavale, jer su u njima često prevladavala subjektivna shvaćanja i pogledi pojedinaca.

Meni se čini, da nije bilo najzgodnije postaviti na diskusiju pred skupštinu pitanja kao što su na pr., da li dokumenta treba objavljivati isključivo in extenso, ili u izvodima i registima; da li vršiti transkripciju dokumenata i prilagoditi ih suvremenom pravopisu; da li objavljivati dokumenta na originalnom jeziku ili u prijevodu i sl. Naučni principi objavljivanja historijskih izvora već su odavna utvrđeni u svijetu, a oni se primjenjuju i u publikacijama naših znanstvenih ustanova. To su sve pitanja, o kojima zapravo ne može biti diskusije, jer način izdavanja izvora zavisi od mnogih različitih faktora, napose o vrsti i značaju građe, te o svrsi, u koju se ona priređuje (strogo naučna potreba, naučna popularizacija historijskih izvora, važnost dokumenata, da li se radi o srednjovječnim ili modernim aktima i dr.). Sve su to pitanja, koja se ne mogu unaprijed predvidjeti, nego su zavisna o stanovištu i ocjeni onih, koji pripremaju građu za objavljivanje. A zadatak je komisije stručnjaka da na osnovu dosadašnjih iskustava izradi pravila, koja bi osigurala jedinstvene metod u objavlji-

vanju historijskih izvora. Ovo pitanje zapravo i nije problem, nego više odraz nekustva i dezorijentacije mladih arhivskih ustanova.

Odgovori na pitanje, koje bi arhivske dokumente trebalo ubuduće izdavati s obzirom na potrebe naše historijske nauke, prilično su neodređeni i neupućeni. Normalno bi bilo, da planovi izdavačke djelatnosti historijskih ustanova i arhiva proizlaze iz općeg plana rada tih ustanova, uzimajući u obzir prije svega potrebe naše historiografije i ne povodeći se — kako se to često događa — interesima pojedinih naučnih radnika. Nažalost, treba priznati, da zasada ne postoje nikakvi perspektivni planovi u okviru cijele zemlje, dapače nema ih niti kod mnogih ustanova, koje se bave objavljivanjem građe. No iz dobivenih odgovora može se već danas zaključiti, da veću pažnju treba pokloniti građi iz perioda kapitalizma, napose onih krajeva, koji su dosada bili gotovo posve zanemareni (Istra, Makedonija). U drugi plan dolazi ona građa, koja je sklona propadanju, naročito starija i rijetka.

Dakako, da je za sistematsko objavljivanje dokumenata neophodan preduvjet dobro poznavanje arhivskih fondova i zbirki. Zasada smo još daleko od toga, da bismo imali uvid u njihov sadržaj, da bismo imali dobre preglede, a ukoliko ih ima, oni su vrlo nepotpuni. Ako smijemo vjerovati izvještajima naših arhiva, od 70 km građe, koja se čuva u njihovim depoima, oko 30 km je pristupačno naučnom istraživanju. Zbog historijskih odnosa u prošlosti i zbog praznina u arhivskim fondovima, kojima raspoložemo, naša nauka pokazuje velik interes i potrebu za dokumentima u inozemnim arhivima. No s izuzetkom dviju ekipa Srpske akademije nauka, koje su radile u Carigradu i Svetoj Gori, sistematskog prikupljanja i mikrofilmovanja građe u stranim arhivima nije bilo. Stoga perspektivni plan objavljivanja arhivske građe treba da razmotri i riješi također pitanje, kao što su plansko mikrofilmovanje građe u stranim arhivima, stvaranje centralne mikroteke i osnivanje centra za informacije o arhivskoj građi u arhivima, bibliotekama, muzejima i drugim ustanovama. Pomišlja se na osnivanje centralne mikroteke pri Savezu društava arhivskih radnika u Beogradu; ona bi raspolagala i s kopijama, koje bi ustupala pojedinim ustanovama, pa i naučnim radnicima.

Sva ta pitanja, iznesena u Ohridu, imaju takvo značenje, da niti naši historičari ne mogu ostati po strani u njihovu rješavanju. Naročito bi bilo potrebno, da i historičari u Hrvatskoj pokažu u buduće više interesa za potrebe arhivske službe i da se aktivnije zalažu na njihovu rješavanju, da shvate ova pitanja kao svoja vlastita.

K. Nemeth

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XI—XII.

1958—1959.

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje završeno početkom mjeseca jula 1960.